

Archeologické rozhledy

XXVIII • 1976

ACADEMIA • PRAHA

PRŮZKUM ZANIKLÝCH STŘEDOVĚKÝCH OSAD NA MORAVSKÉ STRANĚ ČESKOMORAVSKÉ VRCHOVINY V LETECH 1962—1970

(Tab. I, p. 479)

ZDENĚK MĚŘÍNSKÝ, Brno, AÚ

Lokalizace, povrchový průzkum i archeologické výzkumy zaniklých osad na moravské straně Českomoravské vrchoviny jsou teprve v počátku. Poněvadž převážná část oblasti náleží k mladému sídelnímu území, kde osídlovací proces počíná až ve 12. století a ve vyšších polohách vrcholí teprve v polovině 13. století (*Hosák 1952; 1953*), zůstávala Českomoravská vrchovina až na některé výjimky (*Skutil 1941*) stranou zájmu archeologů. Nedoceněny přitom zůstaly i možnosti historicko-archeologického výzkumu, jehož cílem by mělo být všeobecné poznání osídlovacího procesu a středověké kolonizace celé oblasti. Právě v této souvislosti vynikne význam výzkumu zaniklých středověkých osad, které představují podstatnou část archeologických lokalit regionu. Zároveň nám tento výzkum může poskytnout řadu poznatků archeologických, na jejichž základě a ve spolupráci s ostatními historickými disciplinami lze přistoupit k řešení prvořadého problému, ke stanovení příčin, jež vedly k zániku středověkých sídlišť.

Kromě zmínek v příslušných okresech Vlastivědy moravské (*Pátek 1901; Dvorský 1906; Tiray 1913*), prací *F. A. Slavíka* (1893; 1895) a soupisu moravských zaniklých osad (*Hosák 1931; 1938; 1967; Červinka 1942; Nekuda 1961*), se problematiky zaniklých osad v regionu dotkla v poslední době pouze studie *J. Málka* (1966) o vývoji vegetace na území osad zaniklých v 15. a 16. století v oblasti jihozápadní Moravy a diplomová práce *J. Bláhy* (1968), která registruje většinu archeologického materiálu z jihozápadní Moravy. Zaniklé osadě Lovětín u Třeště věnoval drobnou studii *K. Brázda* (1967) a lokalizaci i povrchový průzkum zaniklých sídlišť v okolí Stonařova u Jihlavы prováděl *R. Klimeš* se skupinou místních vlastivědných pracovníků. Na základě soupisu *V. Nekudy* (1961) bylo možno provést registraci všech lokalit regionu. Poněvadž na moravské straně Českomoravské vrchoviny zaniklo přes 200 osad (*Nekuda 1961*, mapa v příloze) a další vesnice byly opuštěny dočasně, bylo třeba zvolit pro průzkum menší území zaujmající zhruba Jihlavsko a Telečsko. Pro tuto oblast byl proveden soupis archivních pramenů a literatury o jednotlivých lokalitách, prostudován kartografický materiál a je prováděn povrchový průzkum s cílem lokalizovat jednotlivá sídliště, registrovat stopy po zaniklých osadách v terénu a získat povrchovými sběry soubory keramického materiálu. Kromě Jihlavská a Telečská byla věnována pozornost zaniklým osadám na teritoriu cisterciáckého kláštera ve Žďáru nad Sázavou (*Měřinský 1971*).

V následujícím přehledu se zaměříme na ty zaniklé středověké osady, které se podařilo nejen přesně lokalizovat, ale z nichž byl získán i archeologický materiál. Lokality jsou seřazeny dle příslušnosti k jednotlivým feudálním panstvím,

neboť toto dělení nejlépe odpovídá kontinuitě historického vývoje. Pro jednotnost používáme dělení panství tak, jak je uvádí L. Hosák (1938).

Panství města Jihlavy

1. ZSO Bradlo u Kostelce (okr. Jihlava). Stávala mezi Kostelcem u Jihlavy a Hosovem, v místech kde je dodnes les „Bradlo“. Poprvé se v historických pramenech uvádí r. 1226 v majetku želivského kláštera (CDB II, 275, č. 281). R. 1365 byla ves již v držení jihlavského měšťana Mikuláše Derera, jenž ji na smrtelném loži odkázal jihlavskému špitálu (MKJ I, 54). Městu patřila až do r. 1459, kdy ji prodalo Ondráčkovi z Kostelce (MKJ III, 269). R. 1526 byla ves pravděpodobně již pustá, poněvadž u Horního Kosova se jmenní louky na Bradle a Bradelský rybník (Brodlaser teycht; MKJ VII, 21).

R. 1966 bylo v místech sídliště nalezeno několik set zlomků středověké keramiky (Bláha 1968, I, 148; II, 38). Další povrchové sběry byly zde provedeny v r. 1969 (všechn materiál se nachází v M Jihlava). Celý soubor keramiky lze rozdělit do dvou skupin. Prvou představují fragmenty vyrobené z hrubší tuhové hmoty, mnohdy opatřené hnědým a oranžovým povrchovým nářtem. Okraje téchto zlomků jsou šikmo vně vyhnuté a svisele nebo střechovitě seříznuté (obr. 2; 1—6). Druhá skupina je vyrobena z kvalitní šedé vypálené hmoty s příměsí písku a někdy též slídy. Okraje jsou ovalené (obr. 2 : 8, 10, 11) a vodorovně vytažené (obr. 2 : 7); v jednom případě byla zjištěna i výzdoba radélkem (obr. 2 : 8). Datování archeologického materiálu z Bradla je v souladu s historickými prameny o osadě. Nálezy, jež jsme zařadili do první skupiny, představují keramiku z období počátků osídlování Českomoravské vrchoviny, z doby, kdy ves patřila želivskému klášteru, který ji patrně založil. Tuto skupinu keramiky lze datovat do konce 12. až 1. poloviny 13. století. Může však přezívat i do 2. poloviny tohoto století. (Jak ukážeme dále, známe podobný horizont i na dalších lokalitách. Např. Čížov u St. Říše, Zhořec u Stonařova a Nedvězí u Rácova: Měřinský 1974, 37—44). Druhou skupinu lze vročit do 14.—15. století. Tyto nálezy poukazují na možnost zániku sídliště v 2. pol. 15. století, tedy v době, kterou nám naznačují i prameny písemné.

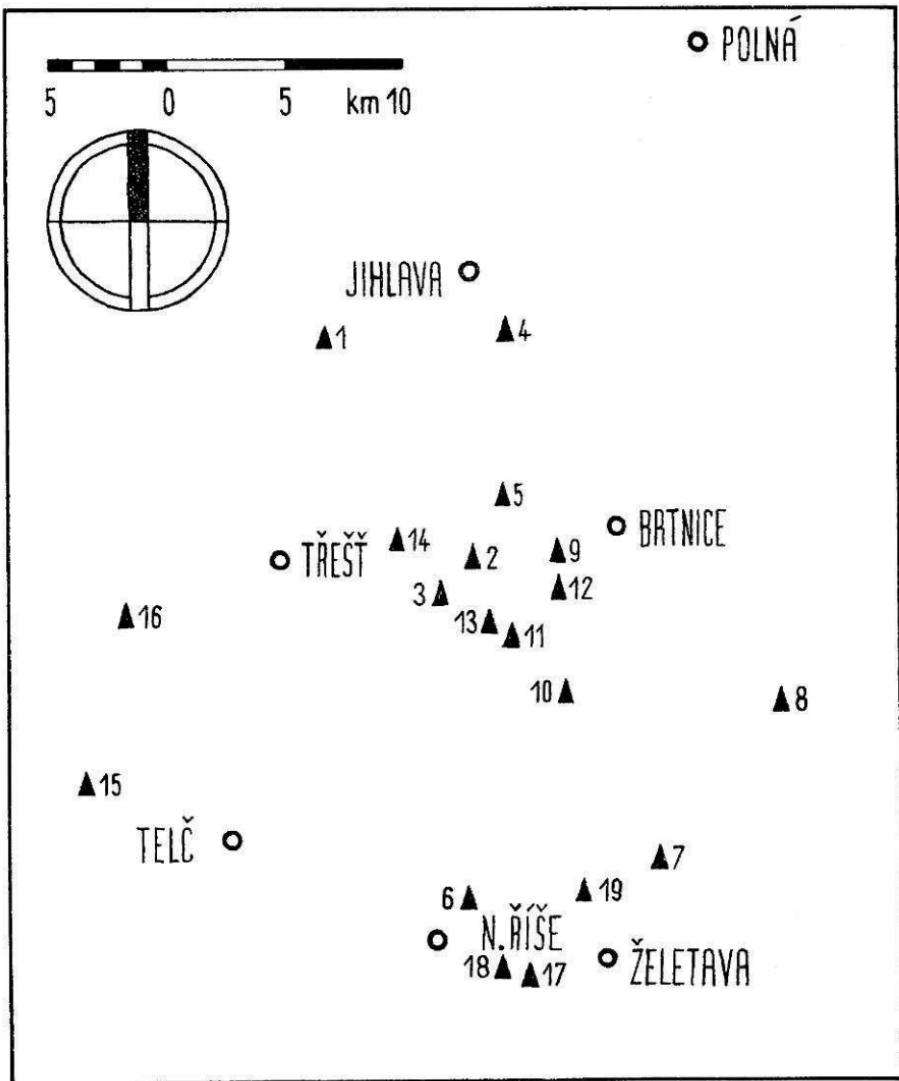
2. ZSO Dolní Ves. Historické prameny ji připomínají v letech 1358—1367 někde v okolí Stonařova (ZDB I, 37, č. 403; I, 59 č. 276, 295, 302; CDM X, 3—4, č. 3). L. Hosák předpokládal, že stávala mezi Stonařovem a Prostředkovicemi (1967, 101). Tento předpoklad by mohl dokazovat nález zlomků středověké keramiky, učiněný R. Klimešem. Fragmenty keramiky pocházejí z okolí mlýna, jenž leží na severním okraji Stonařova, směrem k Prostředkovicím. Nálezy jsou uloženy v hist. oddělení MM Brno.

3. ZSO Pfaffendorf (Pfaffenholz) u Stonařova (okr. Jihlava). Stávala 1,5 km západně od Stonařova. Poprvé se sídliště připomíná snad již r. 1257 (CDM III, 245, č. 257), bezpečně je však doloženo až r. 1390 (ZDB I, 201, č. 949). Ještě r. 1509 byla ves pravděpodobně osedlá (MKJ V, 239), r. 1531 ji už jako pustou koupilo spolu se stonařovským statkem město Jihlava (ZDB II, 216 č. 50). L. Hosák (1953, 83) ztotožňuje Pfaffendorf (uváděný r. 1257) s Hladovem, osadou jižně od Stonařova.

Již dříve prováděl na lokalitě povrchový průzkum pracovník M v Jihlavě L. Meduna, jenž zde nalezl poškozenou železnou lázni, železnou bodku, hřeb, část pružinového zámku a zlomky keramiky (uloženo v M Jihlava). Další zlomky keramiky jsme na lokalitě sesbírali v letech 1969 až 1970; uloženy jsou v hist. odd. MM Brno (obr. 3; 1—9). V souboru jsou zastoupeny i zlomky vyrobené z terakotové hmoty a opatřené hnědými, žlutými a zelenými polevami (obr. 3; 4, 7, 9). Keramiku z Pfaffendorfu lze datovat do 15. až 16. století.

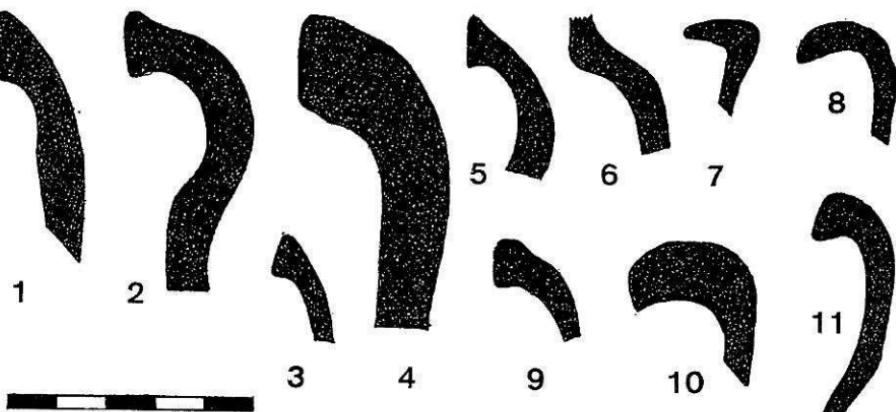
4. ZSO Püschhofen u Sasova (okr. Jihlava), ležela v mělkém údolí s potokem, asi 1 km jižně od Sasova. Nejstarší zmínka o lokalitě je z r. 1378 (MKJ II, 9). Zanikla v průběhu 15. století a největší podíl na opuštění sídliště měly pravděpodobně vojenské operace v okolí Jihlavy za husitských válek (Hoffmann 1961, 144—145, 189—191, 208—210).

V r. 1969 se v údolí nad Sasovem prováděly meliorace a při této příležitosti došlo k narušení

Obr. 1. Lokalizované zaniklé osady v oblasti Jihlavská a Telečská (označeny trojúhelníky, číslování souhlasí s textem).

středověkých objektů. Nálezy keramiky v melioračních rýhách se koncentrovaly na dvou plochách na levém břehu potoka. Větší z nich měla rozměry asi 30×30 m a ležela jižněji, výše proti proudu potoka, vzdálena od druhé plochy přibližně 50 m. Kromě keramiky, kterou je možno vročit do 2. pol. 14. až 1. pol. 15. století (obr. 4: 1—7), jsme získali též několik vzorků strusky, jež pochází z stavby olovnatých nebo stříbrných rud (předběžné určení P. Mišustova). Tyto strusky jsou dokladem smíšeného hornicko-zemědělského rázu vesnice i toho, že část jejího obyvatelstva se patrně zabývala hornictvím a hutnictvím (Hoffmann 1961, 144). Nálezy v hist. odd. MM Brno, inv. č. 63.042—63.065.

Obr. 2. Bradlo, ZSO u Kostelce (okr. Jihlava). Výběr profilace okrajů z lokality (1—3, 10—11 podle J. Bláhy).

5. ZSO Regenholz. Stávala asi 1,5 km severně od Sokolíčka (okr. Jihlava) na potoce Regenbachu. Poprvé se v pramenech její jméno objevuje r. 1359 (*MKJ I*, 5). Sled zápisů o osadě v jihlavských městských knihách končí rokem 1394 (*MKJ II*, 120) a znova se osada v pramenech uvádí až roku 1466, kdy již byla pustá (*ZDB II*, 48, č. 135). Povrchové sběry na lokalitě prováděl L. Meduna a později též R. Klimeš.

Panství Brtnice

6. ZSO Čížov u Staré Říše (okr. Jihlava). Tab. I : 1. Sídliště stávalo na vyvýšené terase při levém břehu potoka přítékajícího od západu do říčky Vápovky, vzdáleno 2 km JZ od Staré Říše. U silnice, částečně ji narušen, je dosud patrný dvojitý věnec příkopů středověkého hrádku. Půdorys hrádku byl kruhový, jeho vnitřní, příkopem ohraničená plocha má průměr 14 m a SZ směrem se k ní přimyká další kruhová plocha, která je z velké části porušena silnicí Stará Říše—Nová Říše. Vnitřní areál byl obehnán vnějším příkopem, jehož zbytky jsou dosud patrný na východní straně. V historických pramenech je ves poprvé doložena r. 1358 (*ZDB I*, 37, č. 408). R. 1466 byla ještě osazena (*ZDB II*, 48, č. 135) a jako pustá se uvádí od roku 1505 (*ZDB II*, 119, č. 215).

Archeologický průzkum lokality, probíhající v letech 1964—1971 (nálezy uloženy v hist. odd. MM Brno), se soustředil na několik zjišťovacích sond, které byly položeny na vnitřní ploše hrádku a v příkopu, jenž ho obklopuje. Další dvě sondy na louce východně od hrádku potvrdily spolu s povrchovým sběrem na přilehlém poli předpoklad, že v prostoru východně od hrádku

Obr. 3. Pfaffendorf, ZSO u Stonařova (okr. Jihlava). Profily okrajů keramiky z povrchového průzkumu.

Obr. 4. Püschhofen, ZSO u Sasova (okr. Jihlava). Výběr profilace okrajů ze středověkého sídliště narušeného melioracemi.

stávala vlastní středověká osada. Většina archeologického materiálu byla získána ze sondy S 5 na SV od hrádku. V sondě o rozměrech 3×1 m byly odkryty dvě vrstvy. Zatímco horní vrstva obsahovala keramiku 15. století, ve spodní vrstvě se nacházely zlomky výdutí, okrajů i den vyrobených z hrubé, tuhové hmoty černé barvy povrchu i lomu. Nalezené okraje byly v převážné většině šikmo vně vynuté, střechovitě hraněné a svisle či šikmo seříznuté. Několikrát se v souboru vyskytl svisle vytážený okraj. Výzdoba se soustředovala na výdutě nádob a tvořily ji vlnice, žlábký a šikmo přesekávaná lišta. Jedno z den bylo opatřeno značkou kříže. Ke keramice ze spodní vrstvy nacházíme analogie v nálezech ze zaniklých osad Bradlo u Jihlav a Zhořec u Stonařova. Představuje archeologický materiál z období počátků osídlování Českomoravské vrchoviny (Měřinský 1974, 37–44). V regionu Telečska postupuje osídlení proti proudu Dyje a Váopovky. Nálezy z Čízova můžeme datovat do konce 12. a do 13. století. Ve výzkumu na Čízově pokračoval J. Bláha, jenž rozšířil sondu S 5, odkryl v ní zbytky zahlobeného ohniště a souvislou vrstvu mazanice, patrně pozůstatek podlahy srubu (Bláha 1968, I, 132; II, 47).

7. ZSO Dašovice u Lesné (okr. Třebíč). Ves stávala 1,2 km východně od Lesné. Poprvé se připomíná r. 1353 (ZDB I, 17, č. 73). Ještě r. 1464 byla osídlena (P IV, 101, č. 435), o dva roky později se však již připomíná jako pustá (ZDB II, 48, č. 135). Dašovice představují jednu z nejlépe dochovaných zaniklých vesnic na Českomoravské vrchovině. Pozornost upoutá především mohutné tvrziště nepravidelného oválného tvaru o průměru 20–25 m, s 4–5 hlubokým příkopem.

Obr. 5. Dašovice, ZSO u Lesné (okr. Třebíč). Profily okrajů nalezených při rozebírání základů domů a hospodářských objektů osady.

pem obklopeným kruhovým valem. Jižně od tvrziště stávala vlastní osada. Ve vysokém lese jsou dodnes patrný půdorysy kamenných základů obytných a hospodářských budov, i náves se studnou uprostřed. Podél celé vesnice se táhnou příkopy.

Kamenné základy budov byly dříve místními obyvateli rozebírány na novostavby a přitom došlo k nálezům řady železných předmětů i zlomků keramiky (nálezy vlastnil F. Luka z Lesné). Ze železných předmětů je nutno jmenovat sekuru, podkovy, závěsy dveří a další druhy stavebních kování. Soubor keramiky z Dašovic tvoří zlomky hrncovitých nádob, poklic a pohárů (obr. 5: 1–6). U hrnců převažuje ovalený (obr. 5: 2–4) a v jednom případě i střechovité seříznutý okraj (obr. 5: 1). Z výzdobných motivů se na keramice objevují vlnice, žlábký a jednoduché radělkované čtverečky. Zlomky jsou většinou tvrdě vypáleny do různých odstínů šedé a černé barvy povrchu i lomu. Materiál tvoří hliná se středně zrnitým, písčitým ostřivem. Keramiku z Dašovic můžeme srovnat s nálezy zánikového horizontu Mstěnic (cf. Nekuda 1972, 42–44) a tedy datovat do 1. až počátku 2. pol. 15. století, což je v souladu s datem zániku vesnice dle historických pramenů.

8. ZSO Hofeřice se nacházela asi 1,4 km JZ od Okříšek (okr. Třebíč). Sídliště leželo v mělkém údolí potoka tekoucího zhruba od JV, chráněno na Z, SZ a S straně kopci. Místo, kde osada stávala, bylo ještě koncem minulého století pastvištěm a při jeho rozorávání se zde nacházely železné předměty, keramika a také se narazilo na základy budov, jež byly r. 1896 rozebrány (Šilhavý 1897, 278). V písemných pramenech se poprvé s Hofeřicemi setkáváme až r. 1466 (P IV, 234, č. 1035, 244, č. 1101). Z vkladů do zemských desk v letech 1492–1496 je patrné, že koncem 15. století byla ves ještě osedlá (ZDB II, 47, č. 133; II, 80, č. 10). Pustými se Hofeřice poprvé zapisují r. 1530 (ZDB II, 233, č. 100).

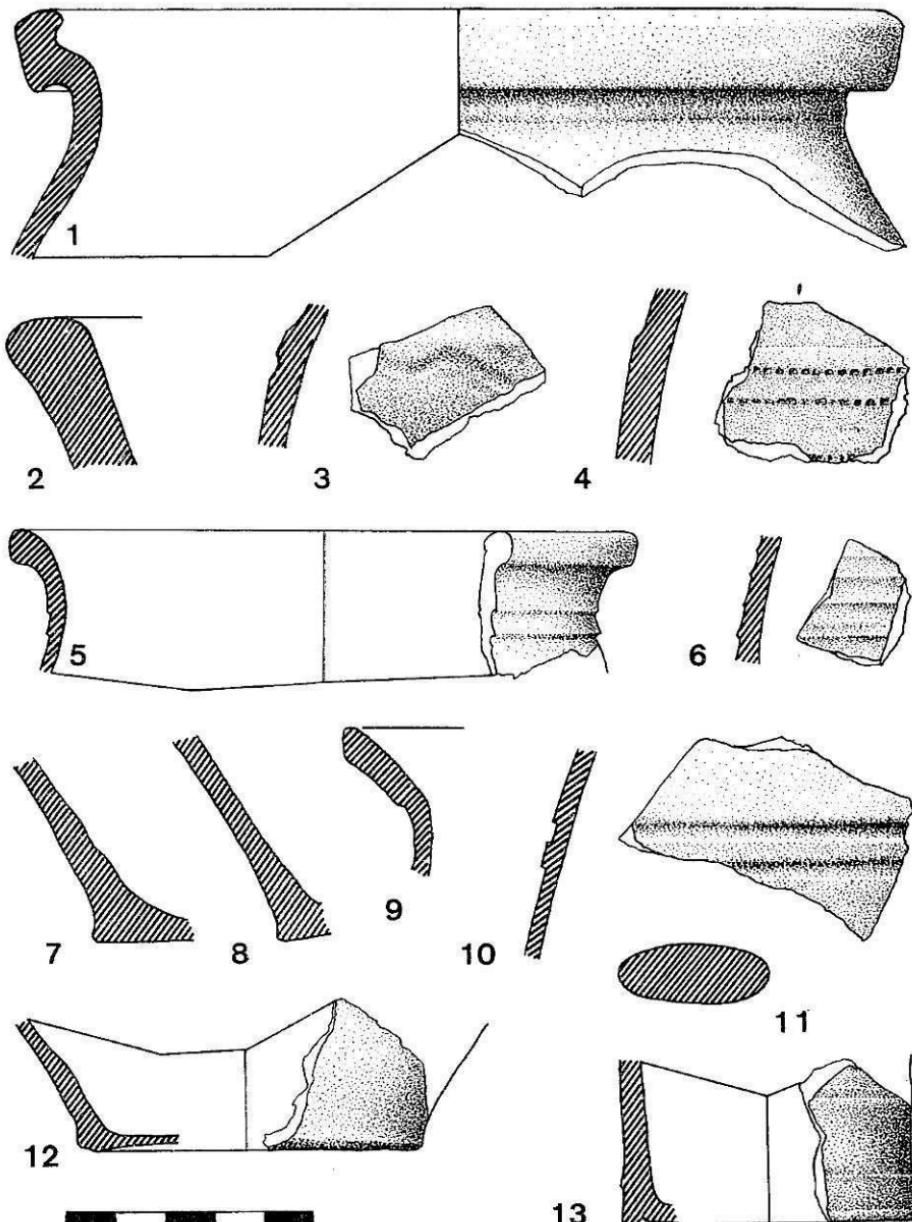
Povrchový průzkum sídliště jsme poprvé provedli v r. 1965. Soustředil se především na potok, který narušoval břehy a vyplavoval fragmenty středověké keramiky. Další nálezy jsme získali povrchovým sběrem v poli na pravém břehu. Celý soubor tvoří 62 zlomků keramiky (obr. 6: 1–13); nálezy v hist. odd. MM Brno, inv. č. 57.333 až 379. Některé z nich jsou vyrobeny z tuhové hmoty (obr. 6: 1–4). Jeden z okrajů je formován do okruží s vnitřním žlábkem pro poklici (obr. 6: 1), další je šikmo vynutý, nahoře vodorovně seříznutý a zaoblený (obr. 6: 2). Na výdutích keramiky z tuhového materiálu se vyskytuje i zesílená lišta, jež je zdobena třemi pásky radělkovaných čtverečků (obr. 6: 4). Radělkem zdobenou tuhovou keramiku známe v této oblasti např. ze zaniklých osad Zhořec a Nedvězí, nebo z obce Panská Lhota u Brtnice (okr. Jihlava). Lze ji datovat do 2. pol. 13. století (Měřinský 1974, 37–44). Také pro okraj formovaný do okruží nacházíme analogie v materiálu z mnoha moravských lokalit datovaných do konce 13. a zejména počátku 14. století (Nekuda - Reichertová 1968, 120–121). Ostatní zlomky patří již vyspělé, tenkostěnné středověké keramice 14.–15. století (obr. 6: 5–7, 10–13) a několik fragmentů opatřených žlutou polevou je pravděpodobně z období před zánikem lokality, tedy z 1. třetiny 16. století (obr. 6: 8–9).

9. ZSO Lhotka. Stávala 1,3 km SZ od Jestřebí (okr. Jihlava). Dozvídáme se o ní až r. 1590, kdy je jmenována spolu s dalšími pustými osadami jako součást brtnického panství (ZDB III, 202, č. 48).

Ze sídliště pochází větší soubor nálezů keramiky, jenž zde byl získán r. 1964 p. Kláskem ze Stonařova (obr. 7: 1–9); část nálezů uložena v M Jihlava. Přihlédneme-li k některým tuhovým zlomkům (obr. 7: 1–4), můžeme tento materiál zařadit do 13.–14. století (Bláha 1968, I, 144).

10. ZSO Martinice. Stávala východně od Malé Brtničky (okr. Třebíč). Ještě na počátku 2. poloviny 15. století byla ves osedlá (Nekuda 1961, 102–103). Pustou ji poprvé uvádí urbář brtnického panství asi z r. 1530 (fol. 101–102, ulož. StAB G 10 rkp., i. č. 638). Osadu lokalizoval R. Klimeš, který zde získal při povrchovém průzkumu i zlomky středověké keramiky.

11. ZSO Stančice. Ves stávala v prostoru nynějšího lesního komplexu „Aleje“ mezi Stonařovem, Kněžicemi (okr. Jihlava) a Brtničkou (okr. Třebíč). Byla opuštěna v rozmezí let 1436–1502 (P III, 162, č. 773; VII, 242, č. 1155). V místě sídliště jsou dosud patrný pozůstatky kamenných základů jednotlivých zemědělských usedlostí, které byly již v 1. pol. minulého století rozebírány, a kámen z nich druhotně používán na stavbu domů v okolních obcích (Večeřa

Obr. 6. Hofeřice, ZSO u Okříšek (okr. Třebíč). Keramika získaná při povrchovém průzkumu lokality.

1937, 176). R. 1900 byl nedaleko od Stančic, v lesní trati „Zálamí“, nalezen neznámý počet pražských grošů Václava IV. (Nohejlová-Prátová 1956, 119). Povrchový průzkum lesní trati „Stančice“ prováděl R. Klimeš.

12. ZSO Střenč u Jestřebí (okr. Jihlava). Vesležela v údolí potoka orientovaném směrem Z—V. Od Jestřebí byla vzdálena 1,5 km JZ. Poprvé se připomíná r. 1358 (ZDB I, 32, č. 277, 37, č. 414). Ještě r. 1437 byla osedlá (ZDB I, 355, č. 420). V půhonu z r. 1466 se Střenč již uvádí jako pustá (P IV, 218, č. 940b). Střenč byla samostatným vladickým statkem v exponované poloze na dálkové, tzv. Haberské cestě, spojující SJ směrem Čechy s Rakouskem. (Na to, že cesta procházela Střenčí, nás upozorňují zápisu v jihlavských městských knihách — MKJ I, 184; II, 39 — a tzv. popravčí knize MKJ IV, 19a—2. Zápisu pocházejí z rozmezí let 1374—1415. Za upozornění na ně děkuji F. Hoffmannovi.) R. 1361 se zde uvádí dvůr (ZDB I, 48, č. 64) a 1390 i tvrz (ZDB I, 199, č. 902).

Povrchový průzkum lokality jsme prováděli r. 1964 a 1970. Na levém břehu potoka byly zjištěny obdélníkové půdorysy dvou domů. Před západněji položenou usedlostí je závrt po sklípku. Výše proti proudu potoka jsou na levém břehu zachovány tři hluboké úvozy, které se sbíhají a ústí k brodu přes potok. Pravděpodobně jde o terénní relikty po výše zmínované Haberské cestě. Na pravém břehu potoka, naproti úvozům, stojí v lese kamenná zeď, označovaná lidovou tradicí za pozůstatky tvrze (tab. I : 2). 10 m východně od této zdi jsme položili sondu o rozměrech 1 × 1 m. Sondou nebyly zachyceny žádné kulturní vrstvy, ale žlutá, hlinitopísčitá hliná obsahovala až do hloubky 0,4 m zlomky středověké keramiky. Celkem bylo v této sondě nalezeno 88 fragmentů keramiky a 8 kusů mazanice. Mezi nalezenými okrajemi převládají typy ovalené (obr. 8: 1—3), zdvojené (obr. 8: 5—6) a vně vodorovně vytažené (obr. 8: 7). Z výzdobných motivů se objevují vlnice, rýhy, žlábkы a složité radélkem provedené ornamenty. Celý soubor je možno vročit do 14. až 1. pol. 15. století (podobný soubor pochází z hradu Janštejna u Hor. Dubének, okr. Jihlava; cf. Nekuda - Reichertová 1968, 235, 237—240), což je v souladu s historickými prameny o Střenči. Další průzkum prováděl R. Klimeš. Nálezy uloženy v hist. odd. MM Brno.

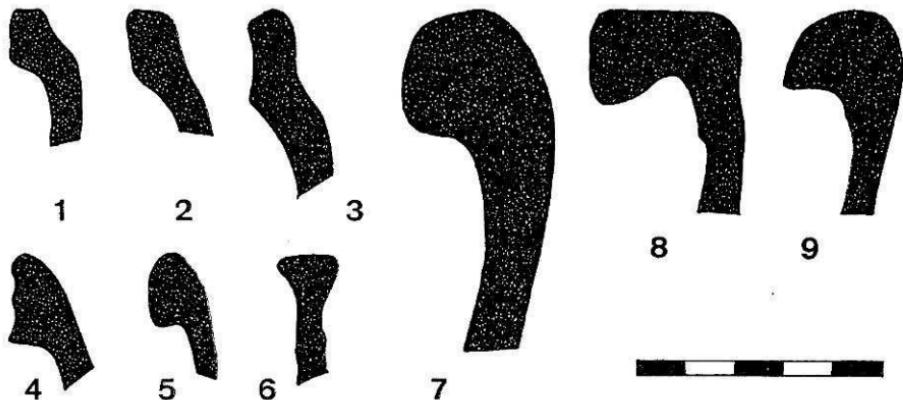
13. ZSO Zhořec. Stávala 1,5 km JV od Stonařova (okr. Jihlava). První zpráva o vsi je z r. 1355 (ZDB I, 24, č. 69). Její existence je doložena ještě r. 1447 (ZDB I, 370, č. 616), v urbáři brtnického panství asi z r. 1530 je Zhořec uváděn jako pustý (fol. 104—105; ulož. StAB, G 10 rkp., i. č. 638).

Nálezy keramiky pocházejí jednak z okolí dvora Zhořce, další část pak z mělkého údolí říčky Jihlavky, asi 0,7 km JZ od dvora. V těchto místech došlo v r. 1966 k melioračním pracím, při nichž byla získána středověká keramika. Podobně jako např. na lokalitách Čížov, Bradlo, Lhotka u Jestřebí a Nedvězí jsou v materiálu zastoupeny okraje i výdutě vyrobené z tuhové hmoty. Také na této lokalitě jsou dokladem keramiky z období počátků osídlování Českomoravské vrchoviny. Celý soubor z meliorací poblíž dvora Zhořce můžeme zařadit do 13.—14. století. J. Bláha (1968, I, 143) datuje keramiku z meliorací v Zhořce již do počátku 13. století. Nálezy se dostaly do ZDŠ Stonařov, M v Jihlavě a část jich získal H. Landsfeld ze Strážnice. Část nálezů z meliorací i nálezy od dvora Zhořec jsou uloženy v hist. odd. MM Brno. Nálezy z bezprostředního okolí dvora jsou mladší a převažuje v nich vyspělá středověká keramika 14.—15. století.

Panství Třešť

14. ZSO Lovětín stávala mezi Třeští a Stonařovem (okr. Jihlava) u nynějšího Petřchovského rybníka. Prvá zmínka o ní je z r. 1369 (ZDB I, 81, č. 206). Zanikla v rozmezí let 1517—1538 (ZDB II, 158, č. 30; II, 265, č. 2).

Průzkum lokality prováděl K. Brázda (1967, 13—25). Nalezl zde starou vyzděnou studnu, patřící do areálu zaniklého sídliště a zbytky kruhové kamenné pece o vnitřním průměru 3 m. Dle strusky získané ze dna pece šlo s největší pravděpodobností o pec železářskou. Keramika nalezená v blízkosti pece vykazuje tvarové shody i analogické typy výzdoby jako keramika ze Střenče a lze ji datovat do 2. pol. 14. až 1. pol. 15. století.

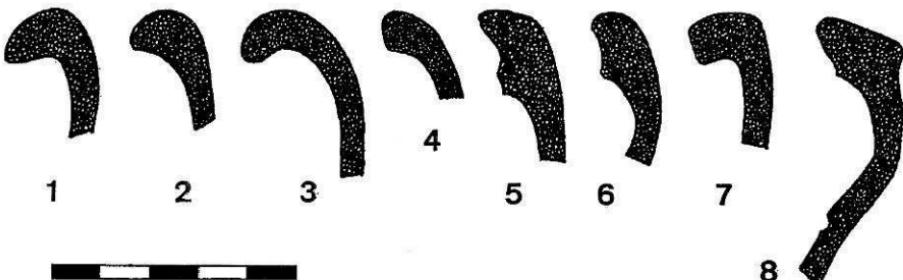
Obr. 7. Lhotka, ZSO u Jestřebí (okr. Jihlava). Výběr profilů okrajů keramiky získaných povrchovým průzkumem lokality (1–2, 4–6 podle J. Bláhy).

Panství Telč

15. ZSO Mrzatec stávala 2 km severně od Mrákotína. Dnes je v místech osady rybník Horní Mrzatec. Poprvé se s ní setkáváme při výčtu zboží hradu Šternberka z r. 1385 (ZDB I, 157, č. 35). Ves zanikla v letech 1529—1535 (Nekuda 1961, 134).

Povrchový průzkum lokality byl uskutečněn v letech 1965—1966. Zlomky středověké keramiky se nacházely v bezprostřední blízkosti hráze rybníka, ve vzdálenosti 10—50 m od ní. Rybník tedy vznikl přímo v místech sídliště a přesná lokalizace osady potvrzuje spolu s historickými prameny domněnku *V. Nekudy* (1961, 163), že ves zanikla zásahem vrchnosti, která zde vybudovala rybník a poddané přemístila jinam. Keramiku získanou povrchovým sběrem lze klást do období 14.—15. století. *J. Bláha* (1968, I, 140) odtud uvádí i nález zlomku železné ostruhy se zachovalou hvězdicí.

16. ZSO Nedvězí. Stávala nedaleko křížovatky silnic z Nové Vsi, Telče a Batelova, asi 2,2 km jižně od Rácová (okr. Jihlava). Lokalizace osady byla provedena v r. 1964, kdy na bažinaté louce v místě sídliště probíhaly meliorační práce. Na louce zůstalo dodnes zachováno několik obdélníkových vyvýšenin, jež v sobě patrně skrývají destrukce jednotlivých vesnických usedlostí. V blízkosti těchto vyvýšenin se v meliorační rýze objevovaly kamenné opálené někdy do červena, a hlavně odtud pochází většina nálezů keramiky, která se vyskytovala nehluboko pod povrchem (v hloubce 15—20 cm). Keramiku z Nedvězí můžeme rozdělit do třech skupin. Prvou keramickou

Obr. 8. Střenč, ZSO u Jestřebí (okr. Jihlava). Výběr profilace okrajů ze sondy u tzv. tvrze. Kresby obr. 1—8 Z. Měřinský.

skupinu je možno klást do 2. pol. 13. a počátku 14. století. Tato část nálezového souboru představuje středověkou keramiku z období počátku kolonizace centrální části Českomoravské vrchoviny. Druhou skupinu můžeme datovat do období 2. pol. 14. a do 15. století. Některé vyspělé tvarы a několik zlomků se složitým radělkovaným dekorem zařazujeme až do 1. pol. 16. století a označili jsme je jako skupinu třetí. Není příliš početná a odpovídá písemným pramenům, které teprve r. 1534 Nedvězí poprvé připomínají. V rozmezí let 1534–1550 osada zanikla (*Měřínský* 1974, 37–44).

Panství Želetava

17. ZSO Martinice u Zdeňkova (okr. Jihlava). Stávala 0,7 km jižně od Zdeňkova směrem ke Krasonicím. Poprvé se připomíná r. 1360 (ZDB I, 43, č. 582). Roku 1482 byla vložena i s dvorem do zemských desk jako ves osedlá (ZDB II, 27, č. 238). R. 1505 se Martinice uvádějí jako pusté (ZDB II, 134, č. 51).

Nálezy keramiky pocházejí z r. 1965 a získali jsme je v potoce 30–100 m pod hrází rybníku v polní trati „Pastýřova louka“, kam kladla polohu sídliště i lidová tradice. Soubor tvoří část poklice zvonovitého typu s terčovitým držadlem. Na výduti je zdobena pěti horizontálními žlábky. Dále zde byl nalezen zlomek přímého, vně rozšířeného a zaobleného okraje, výdut se žlábkem, zlomek dlažky, dno se stopami po odříznutí a několik atypických výdutí. Keramiku lze rámcově datovat do 14.–15. století. Materiál uložen v hist. odd. MM Brno.

18. ZSO Stojšice ležela 1 km JZ od Zdeňkova (okr. Jihlava), asi 150 m severně od rybníka „Prökopa“. Osada se poprvé připomíná 1386 (ZDB I, 177, č. 500). R. 1447 se zde uvádí dvůr (ZDB I, 379, č. 731), který byl r. 1464 pustý (P IV, 126, č. 599). R. 1573 se jmenují pozemky řečené „Stošice“ (*Tiray* 1913, 312).

Sídliště jsme lokalizovali v roce 1965. Tehdy byly z meliorační rýhy získány zlomky středověké keramiky. Hmotu některých fragmentů má bohatou příměs tuhy a snad bychom mohli uvažovat o podobném starém sídelním horizontu, jaký je např. na Zhořci, Bradle a dalších vesnicích. Malé množství nálezů nám však nedovoluje udělat si prozatím přesnější závěry o době vzniku osady. Materiál je uložen v hist. odd. MM Brno.

19. ZSO Štítky. Stávala 1–1,3 km JV od samoty „U Anděla“, jež se nachází jižně od osady Kasárna, při silnici Jihlava–Znojmo. Poprvé se ves v pramech připomíná k r. 1257 (CDB II, 275, č. 281). Listiny z r. 1345 dokládají u Štítek těžbu zlata. Nákladnictví měli v rukou jemnětí měšťané (CDM VII, 443, č. 607, 444, č. 609). Jako osedlá se ves uvádí r. 1417 (ZDB I, 309, č. 334) a snad i 1451 (AČ IX, 292–293, č. 58). R. 1519 pravděpodobně osada již neexistovala, neboť v listině Adama z Hradce se hovoří o louce ve Štítkách, na které si má Želetavská obec zřídit rybník (*Tiray* 1913, 415).

Povrchový průzkum lokality proběhl v r. 1965. Přímo na okraji lesa jsou stopy po hrádku či tvrzišti. Kruhová plocha vnitřního areálu je obehnána dvojitým věncem příkopů a valů. Vlastní sídliště stávalo patrně východně od hrádku v mělkém údolí orientovaném Z–V, jímž protéká bezejmenný potok, vlévající se o několik set metrů dále do Želetavky.

Jak vyplývá z přehledu zaniklých středověkých vesnic, lokalizovaných na Telečsku a Jihlavsku, jsou zatím výsledky průzkumu příliš torzovité a neumožňují nám udělat si z nich obecnější historické závěry. Proto můžeme nakonec pouze nadhodit některé problémy i možnosti jejich řešení a stanovit další úkoly, které v této oblasti před bádáním o zaniklých osadách stojí. Význam historické archeologie pro poznání osídlovacího procesu Českomoravské vrchoviny je nesporný. Nelze ji nahradit jednostrannými pohledy historickými nebo toponomastickými. Ale stejně tak zkreslující a torzovitý by byl i pohled čistě archeologický. Proto jedině spolupráce a kombinace jednotlivých historických disciplín

nám umožní získat co nejširší a nejplastičtější obraz vývoje osídlení v celé oblasti. Již za dnešního stavu výzkumu můžeme stanovit několik základních směrů, kudy kolonizace na Jihlavsko a Telečsko postupovala. Lze je doložit i archeologickým materiálem. Jedním ze základních a časově asi nejstarších směrů postupu osídlení byla kolonizace proti proudům Dyje, Želetavky a Váopovky. Zasáhla pravděpodobně až ke Stonárovu. Nesporný podíl na osídlovacím procesu regionu měl i želivský klášter, jehož kolonizační činnost probíhala od západu a dosáhla až bezprostředního okolí Jihlavy. Důležitý podíl na osídlení krajiny mělo i Jindřichohradecko, Pelhřimovsko a Třebíčsko.

Z dalších historických otázek, k jejichž řešení může výzkum zaniklých středověkých osad na Jihlavsku přispět, je nutno jmenovat problematiku vzniku a narůstání jihlavského městského panství, majetková vztahy jihlavských měšťanů k jednotlivým obcím, které, jak nynější stav výzkumu naznačuje, předcházely vzniku souvislého městského dominia, a podíl německé kolonizace na vzniku hospodářské, sociální a národnostní skladby osad města Jihlavy. S posledním bodem úzce souvisí i otázka, jakým způsobem se v hmotné kultuře středověké vesnice projevuje etnická příslušnost jejích obyvatel, případně i interetnické vztahy mezi oběma národnostmi. Výzkum zaniklých osad na Českomoravské vrchovině může přinést i řadu pozoruhodných dokladů k dějinám středověkého hornictví, hutnictví a železářství, ke stanovení tras středověkých cest, atd.

Pokud jde o příčiny zániku, bude třeba provést podrobný rozbor všech pramenů, a tuto složitou otázku řešit vždy v rámci celého feudálního dominia. Jedině tak můžeme odhalit souvislosti mezi procesem zániku sídlišť a hospodářskou situací panství. Jestliže u jednotlivých sídlišť můžeme přesně určit, proč vesnice zanikla, je jiná situace u skupin zaniklých vesnic patřících k určitému feudálnímu panství. Můžeme zde sledovat, kdy zaniká nejvíce osad, a jak tato data korespondují s historickými událostmi na panství a jeho hospodářským rozvojem či úpadkem. Jednotlivá feudální panství můžeme pak srovnávat i mezi sebou.

Zdá se, že v oblasti Českomoravské vrchoviny sehrála, tak jako jinde, důležitou úlohu při opuštění některých sídlišť změna struktury osídlení. Řada osad zanikla i vlivem podnikání šlechty, jako byla například stavba rybníků, zakládání dvorů, atd. Při zakládání dvorů však nemůžeme vyloučit možnost, že to bylo opatření z nouze, z nutnosti využít neobdělanou půdu. Část vesnic jistě opustla i vlivem hospodářského úpadku, zejména drobné šlechty. Nevyjasněno zůstává, nakolik byl zánik zemědělských sídlišť zaviněn válečnými událostmi, zejména husitskými válkami a válkou mezi Jiřím z Poděbrad a Matyášem Korvínem. Řešení příčin zániku zůstává tedy i nadále otevřeným problémem a nebylo ani cílem tohoto stručného přehledu tuto složitou otázku řešit.

V budoucnu bude nutno zaměřit pozornost ke zpracování všech zápisů, týkajících se zaniklých osad, v městských knihách jihlavských. Je to přes 600 zápisů z období 14.—17. století, které obsahují důležité údaje, z nichž lze rekonstruovat majetkové vztahy jihlavských měšťanů k osadě, jména rychtářů, některých obyvatel, příbuzenských poměrů mezi nimi, jejich zaměstnání, jsou zde

zmínky o mlýnech, dvorech, atd. U mnoha sídlišť bude možno na základě tohoto pramenného materiálu stanovit přesněji dobu opuštění vesnice i příčiny zániku.

V terénu bude třeba lokalizovat polohu dalších zaniklých osad, provádět povrchový průzkum s cílem získat nejen archeologický materiál, ale na vhodných lokalitách zachytit v terénu i stopy po jednotlivých usedlostech, provést přesnou dokumentaci a zaměření těchto terénních reliktů i zaměření středověkých hrádků na zaniklých vesnicích. Pozornost se musí soustředit i na sledování stop po plužině zaniklého sídliště. Na některých zalesněných lokalitách lze existenci stop po rozvržení plužiny předpokládat.

Literatura

- AČ:* Archiv český, čili staré písemné památky české i moravské sebrané z archivů domácích i cizích IX. Praha 1889.
- CDB:* Codex diplomaticus et epistolaris Bohemiae I. Praha 1904—1907; II. Praha 1912 (ed. G. Friedrich).
- CDM:* Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae III. Olomucii 1841 (ed. A. Boczek); VII. Brunn 1858 (ed. P. Ritter v. Chlumecky); X. Brunn 1878 (ed. V. Brandl).
- Bláha, J.* 1968: Vývoj osídlení jihozápadní Moravy do doby husitské (se zvláštním zřetelem k osídlení středověkému), díl I—III. Rkp. nepubl. dipl. práce na katedře prehistorie FF UJEP v Brně. Brno.
- Bráza, K.* 1967: Lovčín — zaniklá osada na Zadních Pouštích, Vlastivědný sborník Třeště a okolí, 13—25. Třešť.
- Cervinka, I. L.* 1942: Pustě vsi. Rkp. AÚ ČSAV v Brně.
- Dobiáš, J.* 1931: Německé osídlení ostrůvku jihlavského, zvl. otisk z Časopisu archivní školy VIII. Praha.
- Dvorský, F.* 1906: Vlastivěda moravská, Třebický okres. Brno.
- Hoffmann, F.* 1961: Jihlava v husitské revoluci, Havlíčkův Brod.
- Hosák, L.* 1931: Zaniklé osady na Moravě, ČVMSO XLIV, 33—55.
— 1938: Historický místopis země Moravskoslezské. Praha.
- 1952: Středověká kolonisace horního poříčí Jihlavy, ČSPSČ LX, 142—153.
- 1953: Středověká kolonisace horního poříčí Dyje, ČSPSČ LXI, 80—93.
- 1967: Přehled historického místopisu Moravy a Slezska v období feudalismu do roku 1848. Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848—1960. Úvodní svazek. Ostrava.
- Málek, J.* 1966: Vývoj vegetace na území osad zaniklých v 15. a 16. století v oblasti jihozápadní Moravy, ČMM LI, vědy společenské, 153—180.
- Měřinský, Z.* 1971: K problematice zaniklých osad na panství cisterciáckého kláštera ve Žďáře nad Sázavou. ČMatM XC, 23—35.
— 1974: Zaniklá osada Nedvězí u Ráčova (okr. Jihlava), VVM XXVI, 37—44.
- MKJ:* Městské knihy jihlavské I.—XII. z let 1359—1637. Okresní archiv Jihlava.
- Nekuda, V.* 1961: Zaniklé osady na Moravě v období feudalismu. Brno.
— 1972: Středověká ves Mstěnice. Deset let archeologického výzkumu 1960—1970, VVM XXIV, 12—47.
- Nekuda, V. - Reichertová, K.* 1968: Středověká keramika v Čechách a na Moravě. Brno.
- Nohejlová-Prátorová, E.* 1956: Nálezy mincí v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, díl II. Praha.
- P:* Libri citationum et sententiarum seu Knihy půhonné a nálezové III. Brunae MDCCCLXXVIII, IV. Brunae MDCCCLXXXI (ed. V. Brandl), VII. Brunae MCMXI (ed. B. Bretholz).
- Pátek, J.* 1901: Vlastivěda moravská, Jihlavský okres. Brno.

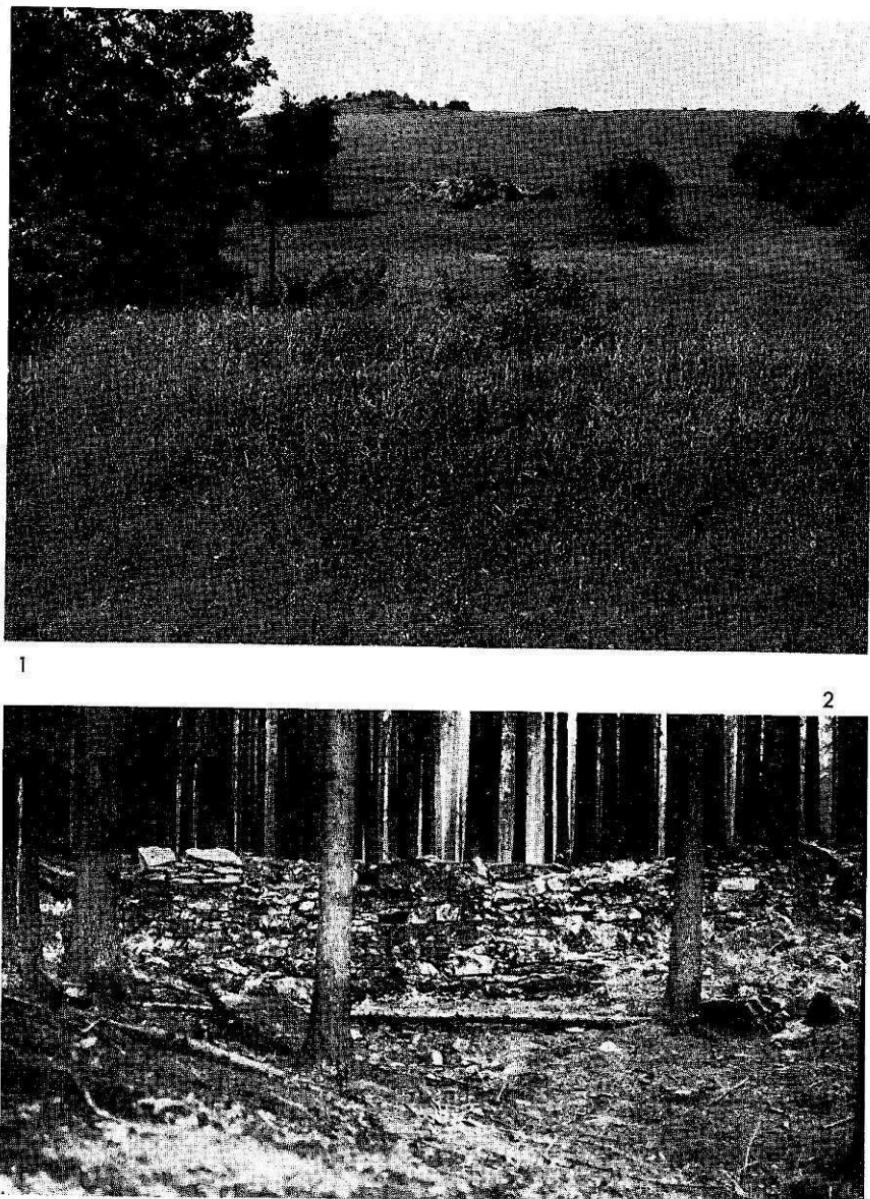
- Skutil, J.* 1941: Archeologické nálezy na nejzápadnější Moravě, Ročenka musea ve Velkém Meziříčí VIII. Velké Meziříčí.
- Slavík, Fr. A.* 1893: Zaniklé osady na panství Brtnickém, ČMatM XVII, 24—32.
- 1895: Kdy byla Morava nejvíce zpustošena?, ČMatM XIX, 46—55, 146—155, 252—261, 351—354.
- Šilhavý, Fr.* 1897: Zaniklá osada Hofeřice u Okříšek na Třebíčsku, ČMatM XXI, 278—280.
- Tiray, J.* 1913: Vlastivěda moravská, Telecký okres. Brno.
- Večeřa, J.* 1937: Domovopis Kněžic u Jihlavy. Jihlava.
- ZDB:* Moravské zemské desky, kraj brněnský (I. sv. Die Landtafel des Markgraftumes Mähren — Brünner Cuda) I. Brünn 1856 (ed. P. Ritter v. Chlumecky, J. Chytíl, C. Demuth, A. R. v. Wolfskron); II. Praha 1950 (ed. T. Kalina); III. Praha 1957 (ed. M. Rohlfk).

Z. Měřinský: Die Untersuchung mittelalterlicher Wüstungen auf der mährischen Seite der Böhmischi-mährischen Höhe in den Jahren 1962—1970. Auf der mährischen Seite der Böhmischi-mährischen Höhe verödeten 200 Dörfer und eine Reihe weiterer wurde eine Zeitlang verlassen. Darum erstreckte sich die Untersuchung auf einen kleineren Bereich, der annähernd die Gegend von Jihlava (Iglau) und Telč umfaßt. Zur Zeit der Feudalherrschaft teilten sich in die Ländereien des Arbeitsgebiets die Grundherrschaften Jihlava, Brtnice, Třešť, Telč, Nová Říše und Želetava. Nach den Herrschaftsgütern sind die einzelnen Wüstungen und vorübergehend verlassenen Siedlungen zusammengestellt, 68 und 12 an Zahl. Die Namen 16 weiterer Dörfer werden genannt, die den Pfarrzehnt an die Kirche St. Johannes der Täufer in Stará Jihlava zu entrichten hatten, von denen gewiß auch ein Teil verlassen wurde. Von den 68 Wüstungen im Arbeitsgebiet konnten 19 lokalisiert werden, also nicht einmal ein ganzes Drittel.

Im Grundherrschaftsbereich der Stadt Jihlava konnten die Wüstungen Bradlo (verlassen 1459—1526), Dolní Ves (verlassen nach 1367), Pfaffendorf (1509—1531), Püschorhof (verlassen nach den Hussitenkriegen) und Regenholz (verlassen in den Jahren 1394—1466) lokalisiert werden. Die größte Anzahl Wüstungen in diesem Bereich hatte die Herrschaft Brtnice. Bestimmt konnte die genaue Lage der Wüstungen Čížov (verlassen 1466—1505), Dašovice (1464—1466), Hofeřice (1496—1530), Lhotka (1590 als Wüstung erstmalig erwähnt), Martinice bei Brtnička (verlassen in der zweiten Hälfte des 15. oder zu Beginn des 16. Jhs.), Stančice (1436—1502), Střenč (1437—1466) und Zhořec (verlassen in den Jahren 1447—1530) werden. Im Bereich der Herrschaft Třešť verödete Lovětin (1517—1538), im Bereich der Herrschaft Telč ist die Lage der Wüstungen Mrzatec (verlassen in den Jahren 1529—1535) und Nedvězí (1534—1550) bekannt geworden. Im Grundherrschaftsbereich von Želetava konnten wir die Lage der Wüstungen Martinice (1482—1505), Stojšice (verlassen in den Jahren 1447—1573) und Štítky (1451—1519) ermitteln.

Die Untersuchung der mittelalterlichen Wüstungen erbrachte eine bedeutende Zahl archäologischer Funde aus der Zeit des Beginns der Besiedlung der Böhmischi-mährischen Höhe. Die Wüstungsforschung kann zu einer Reihe historischer Fragen im Arbeitsgebiet beitragen, so z. B. zur Problematik der Besiedlung und Kolonisation, der Gründung und Ausweitung der Herrschaft der Stadt Jihlava, der Erscheinung der interethnischen Beziehungen in der materiellen Kultur des mittelalterlichen Dorfes, zur Aufhellung der Gründe, die zur Landflucht und somit zum Verlassen der mittelalterlichen Dörfer führte. Sie wird beim Studium des mittelalterlichen Bergbaus, Hüttenwesens, der Eisenverarbeitung u. w. wichtige Dienste leisten. In Zukunft wird man das Studium der historischen Quellen und ihre Bestandaufnahme beenden müssen, sich um die Lokalisation weiterer Wüstungen und um die genaue Dokumentation der Wüstungsrelikte im Gelände zu bemühen haben. Auch den Spuren der mittelalterlichen Fluren wird man nachgehen müssen, die in einigen waldbestandenen Teilen der Gemarkungen der verlassenen Dörfer erhalten sein könnten.

(Deutsch von *H. Plátková*)

Tab. I. 1 Terén v místech zaniklé středověké osady Čížov u Staré Říše (okr. Jihlava). 2 Pozůstatky tzv. tvrze v místech zaniklé středověké osady Střeně u Jestřebí (okr. Jihlava). Foto autor.